

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ

Тарас АНДРУШКІВ, Ніна АНДРУШКІВ

ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ПОЗИЧАЛЬНИКІВ БАНКАМИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Розглянуто проблеми оцінки кредитоспроможності позичальників банками в умовах розвитку економічної кризи. Окреслено основні шляхи вдосконалення оцінки кредитоспроможності з врахуванням погіршення фінансового стану позичальників та зниженням ліквідності банківських установ в Україні.

Процес розвитку економічної кризи в економіці України виявляє значне зростання попиту на кредитні послуги установ банківської системи як з боку суб'єктів підприємницької діяльності, так і з боку фізичних осіб. У зв'язку з цим, банки особливо уважно повинні ставитися до такої проблеми, як оцінка кредитоспроможності клієнта, в першу чергу заради своєї фінансової безпеки. Сучасні особливості організації бізнесу в умовах економічної кризи визначають потреби підприємств не лише у традиційному кредитно-розрахунковому банківському обслуговуванні, а й у значно ширшому спектрі різноманітних послуг комерційних банків, спроможних забезпечити оптимальні умови для ефективного, прибуткового господарювання своїх клієнтів.

Отримавши свободу в питаннях формування та управління фінансовими ресурсами, підприємства виступають на фінансовому ринку одним із головних його учасників-суб'єктів як кредиторів, так і боржників грошових ресурсів. Банки, які виступають учасниками фінансового ринку, спочатку як боржники формують портфель ресурсів для подальшого їх розміщення уже як кредиторів.

На передній план висувуються умови взаємовигідного партнерства, яке проявляється, з одного боку, отриманням прибутку від надання позичальнику грошових коштів, та з іншого – забезпеченням фінансовими ресурсами подальшого ефективного розвитку підприємства. Можливість реалізації кредитних відносин залежить, перш за все, від наявності вільних кредитних ресурсів у кредитора та від кредитоспроможності боржника. Очевидно, що чільне місце у кредитоспроможності потенційного боржника займає його фінансовий стан. Для кредитора вона означає зменшення ризику втрат через імовірність фінансових криз у підприємства, тобто вірогідність повернення позики, для боржника – знання платоспроможності і довготривалої фінансової стійкості для розробки та прийняття стратегічних і тактичних рішень щодо забезпечення фінансовими ресурсами подальшого виробництва і реалізації продукції.

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що ефективна оцінка кредитоспроможності клієнта на сьогоднішній день – це одне з найважливіших і найактуальніших завдань банківської системи України. Кожній фінансово-кредитній установі саме кредитні операції приносять найбільші доходи і від того, наскільки правильно будуть обрані методи і дотримані умови кредитування, в значній мірі залежить результат кредитної операції, особливо у той момент, коли банківська система не тільки України, але й світу, переживає кризу.

Основними завданнями даного дослідження є вивчення проблем, пов'язаних з дотриманням умов кредитування, вибором способів та методів оцінки кредитоспроможності позичальника, виробленням практичних та методологічних рекомендацій щодо вдосконалення роботи банків в цьому напрямку, а також вивчення зарубіжного досвіду по даному питанню.

Питання оцінки кредитоспроможності клієнта в комерційних банках України вивчали такі вітчизняні вчені-економісти: І.С.Гуцал, А.М.Мороз, М.І.Савлук, В.Т.Сусіденко, Я.І.Чайковськовський та ін. Серед

зарубіжних вчених слід назвати праці В.Н.Єдренової, А.І.Ольшанського, Є.Б.Ширінської, В.М.Усоскіна та інших. Однак організація процесу оцінки кредитоспроможності позичальників у комерційних банках України потребує подальших наукових досліджень і розробок.

Для збереження стійкого фінансового стану підприємству потрібно, щоби рух його грошових потоків давав можливість розраховуватися з постачальниками, кредиторами, державою, акціонерами. Важливо, що для всіх вищезазначених партнерів підприємства існують свої показники оцінки його фінансового стану. Для банків – це кредитоспроможність позичальника, яка дозволяє встановити з ним кредитні відносини.

Отже, для банків-кредиторів оцінка фінансового стану є одним із визначальних етапів оцінки кредитоспроможності, адже починаючи з нього можна запобігти появі кредитного ризику. Останній є чи не визначальним у сукупності банківських ризиків, які, безперечно, взаємопов'язані і взаємообумовлені. Очевидно, що кредитний ризик призводить до виникнення ланцюга банківських ризиків. Тому скрупульозний відбір позичальників і постійний контроль за їх фінансово-господарською діяльністю складають основу кредитної політики взагалі і процесу кредитування зокрема.

Сучасні комерційні банки – розвинені фінансово-кредитні установи, які орієнтуються на міжнародні стандарти й практику діяльності провідних банківських установ світу. Банківська практика у Німеччині, Англії, США щодо оцінки кредитоспроможності, яка базується на багаторічному досвіді функціонування банків в ринкових умовах, являє собою розроблений перелік правил проведення кредитної політики, що дозволяє значно мінімізувати ризик за позиковими операціями. Проте копіювання методів і технологій надання банківських кредитів неможливе внаслідок різниці в економічних і політичних умовах різних країн. Разом з тим конструктивні підходи до організації кредитування в цих країнах актуальні для банківської системи України.

Система оцінки кредитоспроможності клієнтів в американських, німецьких, англійських банках одержала назви PARSER, CAMPARI та "Правил п'яти Сі" [4, с.118], в яких перші букви основних понять покладені в основу всієї системи аналізу фінансового стану клієнта, та які можна звести до наступної таблиці 1. На основі основних понять складають листи-опитування щодо оцінки кредитоспроможності потенційного боржника. Відповіді на численні запитання оцінюються в бальній системі, згідно якої розробляють клас позичальника. Класність позичальника залежить від загальної суми балів, поділяють їх наступним чином:

- позичальники надійні (неризикові);
- позичальники з мінімальним ризиком;
- позичальники з середнім ризиком;
- позичальники з високим ризиком;
- позичальники з повним ризиком.

Таблиця 1

Найбільш розповсюджені системи оцінки кредитоспроможності клієнта

"Правило п'яти сі" (США)	CAMPARI (деякі європейські банки)	CAMELS (Світовий банк)	PARSER (Великобританія)	COPF (Німеччина)
С – character (репутація позичальника) С – capacity (фінансові можливості) С – capital (капітал, майно) С – collateral (забезпечення) С – conditions (загальні економічні умови)	С – character (репутація позичальника) А – ability (здатність щодо повернення кредиту) М – marge (дохідність кредитної операції) Р – purpose (цільове призначення кредиту) А – amount (розмір кредиту) R – repayment (умови погашення) I – insurance (забезпечення)	С – capital (достатність капіталу) А – assets (якість активів) М – management (менеджмент) Е – earning (надходження) L – liquidity (ліквідність) S – (чутливість до ринкового ризику)	Р – person (репутація позичальника) А – amount (сума кредиту) R – repayment (можливості погашення) S – security (забезпечення) Е – expediency (доцільність кредиту) R – remuneration (винагорода банку)	С – competition (конкуренція в галузі) О – organization (організація діяльності) Р – personnel (персонал, кадри) F – finance (фінанси, доходи)

Крім цього, західні банкіри оцінюють кредитоспроможність клієнтів, виходячи із руху їх грошових потоків. Враховуючи те, що основою грошових потоків є виручка від реалізації чи прибуток, розрізняють прямий і побічний методи аналізу.

Стійке перевищення припливу над відпливом коштів за минулі періоди дозволяє вважати клієнта кредитоспроможним. Крім цього, за допомогою оцінки грошового потоку банком може встановлюватися і межа для видачі нових позик у вигляді величини перевищення припливу над відпливом, що склалися за минулі періоди та прогноуються на майбутні.

Джерелами інформації для оцінки потенційного боржника західних банків виступають поточні та підсумкові бухгалтерські звіти, інформація від податкових органів, внутрішня банківська документація про практику кредитування, інформаційні повідомлення як про самого боржника, так і про галузь, в якій він працює.

У результаті оцінки звітних матеріалів клієнта визначаються наступні параметри боржника:

- ліквідність діяльності компанії;
- економічна стійкість;
- фінансова стабільність;
- прибутковість (рентабельність);
- перспектива грошових потоків.

Варто зауважити, що всі зарубіжні методики оцінки кредитоспроможності зорієнтовані і розроблені для розвинутої ринкової економіки, і тому їх застосування в практичній діяльності банківською системою України можливе при врахуванні специфіки формування кредитоспроможності українських позичальників.

По-перше, в період переходу до ринку та в умовах кризової ситуації в економіці на кредитоспроможність підприємств впливають різні фактори: внутрішні, на які необхідно впливати, зовнішні, які необхідно враховувати. Більше того, ці фактори самі змінюються під впливом ринкових відносин і практично взаємопереплітаються, а деякі можуть одночасно виступати як внутрішніми, так і зовнішніми (амортизація, платежі та інвестиційна діяльність).

По-друге, спад виробництва, деформація його структури, інфляція спричинили фінансовий спад підприємств, який виражається у постійному зниженні результативності їх роботи (платоспроможність, прибутковість, рентабельність).

По-третє, гострою проблемою може стати виникнення неплатежів в реальному секторі економіки, зростання кредиторської та дебіторської заборгованості.

По-четверте, невідповідність об'єму грошової маси в обігу вартісному обсягу продукції, що випускається, зменшення накопичень грошових коштів у підприємств, відсутність розвинутого ринку цінних паперів призвело до спаду інвестиційної діяльності, зниження інвестиційних накопичень.

По-п'яте, складний фінансовий стан підприємств посилюється ще і неефективною податковою політикою, яка не стимулює структурну перебудову економіки, а носить суто фіскальний характер. Високі ставки оподаткування призводять до зниження економічної активності підприємств. Виникають фінансові обмеження для інвестиційної та підприємницької діяльності реального сектору економіки.

По-шосте, зацікавленість банків у кредитуванні виробництва. У даний час збільшилась дохідність за операціями на фінансовому ринку, що перевищує дохідність вкладень в реальний сектор економіки. Підтримуючи високу дохідність ринку державних зобов'язань, уряд тим самим підвищує ціни на всі залучені ресурси і спонукає їх до вимивання із виробничої сфери. Результатом відпливу коштів підприємств є зниження їх платоспроможності, що збільшує ризик кредитування. За таких умов банки змушені шукати альтернативні шляхи вкладання коштів, зокрема, лізинг, засновницька діяльність, валютні операції тощо.

Отже, на даному етапі кризи банківської системи потрібні більш глибокі підходи до проблеми оцінки банками кредитоспроможності позичальників.

У вітчизняній банківській практиці для оцінки кредитоспроможності боржника користуються набором як якісних, так і кількісних показників. Причому кожен окремий банк розробляє власний набір показників, який може бути або об'ємними, або обмеженим, охоплювати річні звітні дані або поквартальні тощо. Але при всьому широкому спектрі можливих варіантів набору показників їх система повинна відповідати щонайменше чотирьом вимогам-критеріям:

- показники повинні характеризувати особливості кругообігу обігових коштів боржника, зокрема: джерела формування грошових потоків, їх оборотність та ефективність використання;
- розраховані показники повинні характеризувати суттєві (значні) особливості діяльності підприємства;
- вони повинні якомога менше дублювати один одного, що буде значно впливати на оцінку класності клієнта стосовно певного напрямку кредитоспроможності клієнта (репутації, фінансового стану, прогнозованих обсягів грошових потоків);

Проблеми оцінки кредитоспроможності ...

– оцінка того чи іншого показника повинна бути порівняною із певними нормативними його значеннями.

Основними недоліками системи показників оцінки фінансового стану є те, що:

– кожен окремий банк згідно рекомендацій НБУ (окрім обов'язкових, які рекомендовані Положенням про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків) розробляє та встановлює критерії оцінки фінансового стану позичальника через набір певних коефіцієнтів;

– враховуючи нестабільний розвиток клієнтів, який зумовлений, кризовою ситуацією, впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, дані коефіцієнти характеризують діяльність позичальника на конкретну дату, а не тенденцію його розвитку;

– нормативні критерії цих показників вказують на певні припущення щодо їх реальної оцінки, оскільки кожна окрема галузь економіки може мати свої характеристики, що залежать від особливостей виробничої діяльності;

– зважена та узагальнена характеристика показників щодо конкретного позичальника в певній мірі теж суб'єктивна, особливо коли їх критерії стосовно інших клієнтів мають різне значення у порівнянні з нормативними;

– відсутній комплексний показник, який би визначив рівень кредитного ризику як імовірності погашення основного боргу та відсотків за ним й відповідно коригував би процентну ставку за кредитом;

– основним фактором у даному випадку стає не оцінка фінансового стану, а рівень і форма забезпечення кредиту як гаранта його повернення.

Отже, показники фінансового стану повинні виступати основою для оцінки особливостей кругообігу капіталу. Тобто, характеризувати ступінь використання власного капіталу для формування запасів і затрат, залежність між сумою власного капіталу та позиченими коштами, фінансової стійкості, можливість покриття зобов'язань власними активами (показники ліквідності), дохідність і прибутковість своєї діяльності (показники ділової активності й прибутковості). Враховуючи дані особливості кругообігу, в подальшому проводиться розрахунок індивідуальних можливостей щодо терміну та суми кредиту.

Оцінка боржників відносно показників репутації та фінансового стану розроблена кожним банком окремо, визначення класу згідно їх рівня має в якійсь мірі прагматичний, конкретний для комерційного банку, характер. Отже, набір цих показників і їх рівень, як правило, визначається внутрішніми банківськими інструкціями. Проте характеристика кредитоспроможності відносно прогнозу грошових потоків залежно від кредитованого об'єкта є менш дослідженим. Тому характеристику абсолютної величини кредитоспроможності може дати прогноз грошових потоків, тобто прогноз руху грошових коштів. Він складається за тією ж схемою, що і аналіз руху грошових коштів. Оскільки більшість показників даної схеми важко спрогнозувати, то визначення обсягів грошових потоків доцільно звести до побудови бюджету грошових коштів у плановому періоді з розбивкою за декадами, враховуючи при цьому лише основні складові потоку: обсяг реалізації продукції, інші надходження, в тому числі реалізацію непотрібних і залежаних товарно-матеріальних цінностей, оренду плати тощо, а також грошові видатки: оплата товарно-матеріальних цінностей, виплата заробітної плати, невідкладні потреби, податки та інші обов'язкові платежі.

Хоча аналітична робота банку щодо оцінки кредитоспроможності клієнта є основою в управлінні кредитним ризиком, проте в період економічної нестабільності вона не може виступати достатньою умовою при наданні позики. Навіть першокласні клієнти в даних економічних умовах виявляються неспроможними виконувати свої зобов'язання перед кредиторами. У зв'язку з цим банкам необхідно розробляти додаткові заходи щодо забезпечення своєчасного і повного повернення позики і процентів за нею, поряд з традиційними заставами, гарантією, поручительством.

Особливістю визначення кредитоспроможності фізичних осіб є те, що в центрі процесу кредитування знаходиться конкретна особа. Тому основними факторами, які впливають на оцінку кредитоспроможності, є особисті якості, репутація потенційного клієнта, забезпеченість позики та оцінка його фінансового стану. У зарубіжній практиці кредитних відносин банків із фізичними особами найбільшу увагу приділяють саме особистим якостям боржника, для чого і складають спеціальні анкети, в яких міститься інформація, яка цікавить банк, щодо проблем кредитоспроможності. Ця інформація, як правило, включає і формальні дані про клієнта (П.І.П., адресу тощо), наявність власного майна, спеціальність, освіта, майновий стан членів сім'ї, характеристику кредиту (розмір, термін, ціль) та дані про фінансовий стан. Останній визначається як різниця між доходами боржника та всіма видами видатків. На підставі відповідей на питання анкети і відповідно до бальної оцінки кожному питанню, банк розробляє рейтинг клієнта залежно від суми набраних балів. Окрім цього, більшість банків США для оцінки фізичних осіб

використовують системи експертних оцінок аналізу економічної доцільності надання позики. Використовуючи методи експертних оцінок, банки віддають перевагу загальноекономічним підходам до аналізу платоспроможності боржників. Проаналізувавши дану інформацію, вони вирішують питання про надання чи відмову у наданні кредиту.

Враховуючи вітчизняні особливості як економічного розвитку, а звідси, і дохідності фізичних осіб, так і національні традиції щодо кредитування (сума, термін, цілі), при оцінці кредитоспроможності боржників необхідно більшу перевагу віддавати забезпеченню та дохідності клієнта відповідно до суми та терміну кредиту. Тому, окрім анкетного опитування і бальної оцінки, треба віддавати перевагу вторинному джерелу погашення позики, яким виступає, як правило, застава.

Для оцінки дохідності вітчизняні банки розраховують коефіцієнти, які визначають відношення доходу клієнта до розміру кредиту та процентів за ним, і відповідно до цього визначають умови надання та погашення позики.

Варто відзначити, що в умовах економічної нестабільності, яка відповідно і впливає на проблему надійності та кредитоспроможності банків, останні розробляють власні методики встановлення лімітів для банків-контрагентів, які визначаються залежно від структури активів та пасивів, якості активів, рівня ліквідності та рентабельності активів.

Отже, підсумовуючи вищесказане можна відзначити, що оцінка кредитоспроможності – процес творчий, що вимагає від банківських працівників глибоких економічних знань, аналітичного мислення, вміння визначати та оцінювати тенденції в господарській діяльності і фінансовому стані позичальників, зокрема можливості дотримання ними принципів кредитування, прогнозувати майбутній стан справ позичальника і передбачати обставини, які можуть на них вплинути.

І хоча сучасні комерційні банки орієнтуються на міжнародні стандарти й практику діяльності провідних банківських установ світу, та все таки варто зауважити, що всі зарубіжні методики оцінки кредитоспроможності зорієнтовані і розроблені для розвинутої ринкової економіки, і тому їх застосування в практичній діяльності банківською системою України можливе при врахуванні специфіки формування кредитоспроможності українських позичальників. У вітчизняній практиці організації кредитування такого високоорганізованого та якісного джерела зовнішньої інформації про кредитоспроможність підприємств поки що немає. Однак, якщо банк зацікавлений в підтвердженні достовірності окремих моментів діяльності потенційного позичальника, він може отримати зовнішню інформацію від інших банків, куди раніше звертався позичальник, від постачальників, покупців, конкурентів, органів податкової інспекції, а також шляхом вивчення архівів банку і фінансової преси.

Література

1. Власенко М.С. О работе банка с клиентами // *Деньги и кредит*. – 2007. — №12. – С. 47-51.
2. Васильева А.С. Основы управления рисками кредитования предприятий в современных условиях // *Финансы и кредит*. – 2008. — №38 (326). – С. 45-49.
3. Галасюк В., Галасюк В. Оцінка кредитоспроможності позичальника // *Вісник Національного банку України*. – 2004. – № 11. – С. 42 – 47.
4. Лагутін В.Д. *Кредитування: теорія і практика: Навчальний посібник*. – К.: Знання, КОО, 2000. – 215 с.